

INHOUD

1 Here comes Trouble	7
Butlers revolutionaire geest	7
Van gedonder komt gedonder	10
Leven en werk: 'Ik had het niet zo op autoriteit.'	13
Net als in de collegezaal	18
De thema's: feminisme, gender en queer	22
2 Hoe Butler het denken over feminisme op zijn kop zette	24
Vrouwen werden actief uit de filosofische canon geweerd	24
In welk landschap kwam Butler het feminisme tegen?	27
De Beauvoir, 'de vrouw' en Butlers interventie	31
Hoe Butlers gedonder het feminisme nieuw leven inblies	35
3 Hoe Butler het denken over gender overhoopgooide	39
<i>(You Make Me Feel Like) A Natural Woman</i>	39
De geschiedenis van het concept gender	41
Is het onderscheid tussen natuur en cultuur wel te maken?	46
De heteroseksuele matrix	49

4 Hoe Butler de wereld queer maakte	53
Verbeeldingskracht als verzet tegen onrecht	53
Gender als performatief	57
Genderperformativiteit is niet hetzelfde als performance	61
Agency: ik weiger uitgewist te worden	64
Butlers gedonder en de nieuwe generatie queer denkers	69
Het laatste woord is aan Judith Butler: <i>How to commit to Trouble?</i>	72
Dankwoord	74
Verantwoording vertalingen citaten	74
Enkele begrippen verklaard	75
Bibliografie	81
Noten	85

HERE COMES TROUBLE

If you are looking for trouble, you came to the right place!
– Elvis Presley¹

Butlers revolutionaire geest

Begin jaren 1990 stapte een jonge filosoof met een zwart leren jack en vrijmoedige blik op het wereldtoneel. Judith Butler *is in the building!* Hun eerste boek *Gender Trouble* werd gezien als een pleidooi voor vrijheid en gelijkheid. Het revolutionaire gedachtegoed was baanbrekend. Het gaf nieuwe moed aan die mensen die gedwongen waren in een schemergebied te leven: lesbiennes, gays, biseksuelen, *drag queens*, *drag kings*, trans mensen en intersekse mensen. Hen vocht met hen voor een betere, meer inclusieve wereld. Uit al hun boeken, artikelen, de polemieken, lezingen, interviews en politiek activisme blijkt wat een scherp, humoristisch en tegendraads denker hen is. Onvermoeid stelt hen racistische, seksistische en homofobe problematiek aan de kaak. Hun streven is het verdedigen van de rechten en de levens van hen die gemarginaliseerd raakten. Om het kort te verwoorden, naar analogie met de titel van hun debuut: Butler veroorzaakte *trouble*, gesodemieter en gedonder.

In diezelfde jaren 1990 werd homoseksualiteit nog volop gestigmatiseerd en, met uitzondering van Elton John en Ien Dales, zaten vele beroemdheden zoals George Michael

en Ellen DeGeneres nog in de kast. Niettemin stond deze filosoof zonder enige terughoudendheid als lesbisch te boek: 'Ja, ik ben een lesbienne, maar denk maar niet dat jij daarmee snapt wie ik ben.'² Het is misschien wel de meest bondige manier om de kern van diens eigen werk te vatten. Wie bepaalt eigenlijk wat een lesbienne is en wanneer je er een bent of niet? Butler liet in diens revolutionaire bijdrage aan de filosofie bovendien zien dat definities als 'lesbienne' of 'vrouw' niet een neutrale omschrijving inhouden, maar afdwingen hoe we onszelf moeten begrijpen. De indeling in zulke gendercategorieën geeft ook meteen sturing aan hoe we geacht worden ons tot de wereld te verhouden, hoe te voelen, te verlangen en ons te gedragen. Het uit de kast komen als 'lesbienne' is daarom zowel een daad van verzet tegen de heteronorm als mede een afbakening ervan.³

Volgens Butler zouden we de normatieve invullingen van identiteitscategorieën zoals 'lesbienne' of 'vrouw' kritisch tegen het licht moeten houden. Want, zo zegt Butler: '[...] die categorieën houden ons gevangen in hokjes. Ze dicteren bij voorbaat hoe we moeten leven en hoe we onszelf moeten begrijpen – als we opname in een psychiatrische inrichting, intimidatie, discriminatie en geweld willen vermijden.'⁴ Deze normatieve invullingen zijn echter niet in steen gebeiteld, toonde Butler tevens aan. Ze zijn voor meerdere interpretaties vatbaar en onderhevig aan de tijdsgeest. Daarbij lukt het simpelweg niemand om helemaal aan dergelijke definities te voldoen. We wijken net zo vaak van de voorgeschreven gedragsregels af als dat we eraan beantwoorden. Onbedoeld of expres falen we allemaal. Bijvoorbeeld: als een vrouw zich als *butch* identificeert, past zij dan nog wel in de definitie van 'lesbienne'?⁵

Maar stel dat je voldoet aan de ‘algemeen gangbare’ beschrijving en verwachting voor de categorie ‘lesbienne’, wat betekent het dan om lesbienne te zijn in een wereld waarin heteroseksualiteit de norm is? In welke mate is in die *heteronormatieve* wereld plek voor bijvoorbeeld jouw hartstocht, of voor jouw liefdesverdriet? Kun je gewoon trouwen met je geliefde, haar hand vasthouden of haar kussen op straat? Kun je haar zonder ophef aan je familie en vrienden voorstellen en volwaardig ouder van elkaars kinderen zijn?

Overigens geeft Butler, die meerdere gendercategorieën ‘bewoonde’ – lesbisch, butch, queer – aan zowel naar vrouwelijke als naar onzijdige voornaamwoorden te luisteren, al heeft hen daarbij een voorkeur voor de onzijdige: *they/them* of in het Nederlands: hen/hun of die/diens. In de staat Californië heeft hen zich tevens officieel als non-binair laten registreren.⁶ Toch wil dit nog steeds niets zeggen over hen als mens. We weten nog steeds niets over hun verlangen, hun pijn, hun lijf of hun leven. Ook onzijdige voornaamwoorden mogen niet een nieuw hokje worden waarin mensen worden geduwd.⁷ Wie, zoals henzelf, afwijkt van het gangbare hetero-ideaal en bijbehorende oppositionele genders, loopt het risico dat diens levensgeluk niet algemeen wordt gegund. Dit is mede een ontkenning van diens menselijkheid en burgerschap. En hoewel dat duidelijk al een grove onrechtvaardigheid is, gaat Butler nog een denkstap verder: dat we nu homofobie als onrecht kunnen benoemen, leert ons nog steeds niets over hoe ‘een lesbienne’ precies liefheeft, hoe zij verlangt en hoe zij graag bemind zou willen worden. Hen meent daarom dat we niet alleen moeten kijken naar het onrecht en simpelweg de denkfouten aanwijzen. Maar wat dan wel? Hier hoop ik in *De kleine Butler* licht op te werpen.

Van gedonder komt gedonder

In de inleiding van *Gender Trouble* schrijft Butler: ‘*Gedonder [trouble] veroorzaken* was, in het heersende discours van mijn jeugd, iets dat je met name nooit moest doen, precies omdat je dan zelf *gedonder kreeg*.’ Het viel hun op dat het verzet en de reprimande met datzelfde woord *trouble (gedonder)* werden aangeduid en dat herinnert hen zich als hun allereerste ‘filosofische inzicht’. Toch opperde Butler: misschien zou ‘gedonder’ niet zo’n negatieve connotatie moeten hebben. Gedonder is niet alleen onontkoombaar, het is tevens een manier om dingen bloot te leggen: ‘[...] *Gedonder* is onvermijdelijk. Het is onze taak om de boel zo goed mogelijk op stelten te zetten, en onszelf er op de best mogelijke manier toe te verhouden.’⁸ Gedonder is nodig om in te zien dat heteroseksualiteit geen biologisch-natuurlijke wetmatigheid is maar een afgedwongen norm. Die heteronormativiteit is zo dwingend dat alles wat queer is, ontkend en ontmenselijkt wordt:

De vernederende ontkenning van bepaalde soorten lichamen, het niet toelaten ervan tot de intelligibele wereld, uit zich in beleid en politiek. Om in deze wereld in zo’n lichaam te leven, is vertoeven in een schimmig ontologisch domein. Woedend maakt het me dat sommige lichamen door schijnbare legitimiteitsregels beknot worden en ik zal waar ik kan mijn verbeelding aanspreken om daar een weg uit te denken.⁹

Butler meent dat het belangrijk is een alternatief te bieden voor het als wereldwijsheid vermomde sarcasme dat de

status quo in stand houdt: ‘Het is nu eenmaal zo.’ Het is enkel stoere praat waar we niets mee opschieten, meent hen: ‘Soms moet je op zo een radicale manier denken dat je een beetje maf lijkt, op het gênante af, om die mogelijkheden die anderen met hun pedante realisme afsloten weer open te breken.’¹⁰ Voor waardevolle kritiek is daarom een langere adem en een revolutionaire geest nodig. Met dat radicale filosofische omdenken liet Butler zien dat de normen en definities die identiteitscategorieën zoals ‘mannelijk’ of ‘vrouwelijk’ bepalen, voor meerdere (mis-)interpretaties vatbaar zijn. Met dat inzicht kreeg het feminisme nieuwe vleugels en werd er nieuw leven geblazen in de wetenschappelijke opvolgers van vrouwenstudies: Gender Studies en Queer Studies. Op diens zevenendertigste stonden er al twee legendarische boeken op hun naam: naast *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity* uit 1990 kwam in 1993 *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of Sex* uit. Ze zijn vandaag de dag nog steeds van grote invloed op de theorievorming en het onderzoek in de geesteswetenschappen en de gedragswetenschappen, alsmede op de emancipatie van vrouwen en van de lesbische, homo, bi, trans, intersekse, queer gemeenschap.

Sinds het verschijnen van *Gender Trouble* en *Bodies That Matter* emancipeerden lesbiennes en homo’s zich, maar hun vrienden en familie niet altijd. Dat zorgde voor verwarrende, pijnlijke en schadelijke situaties en voor verbaal en fysiek geweld. En juist díe ontmenselijking van lesbiennes, homo’s, trans en queer mensen bracht Butler in beweging. Hun filosofische denkwerk is nu, in 2024, zelfs meer nodig dan ooit. Nieuwe verschijningsvormen van seksisme, misogynie, transfobie en homofobie duwen

die mensen die net tevoorschijn kwamen, net hun stem vonden en gehoord werden, zoals de intersekse- en transgenderbeweging, weer terug naar die schimmige marges van de samenleving.

De obstakels voor emancipatie van de lhbtq-gemeenschap en vrouwen zijn legio en ik stip hier de voornaamste aan. Het patriarchaal denken, dat mannelijke sociale privileges, superioriteit en agressief gedrag vergoelijkt, is nog altijd routineus verankerd in socio-culturele structuren. Door het mannelijke als de norm en dus neutraal aan te wenden worden misogynie, homofobie, transfobie niet herkend. Het symbolisch geweld en het fysiek geweld tegen lichamen waar vrouwen, homo's, lesbiennes en gender-non-conforme mensen mee te maken hebben, wordt bijvoorbeeld in taal gemaskeerd. 'Partnermoord', 'huiselijk geweld' en 'passiemoord' worden ingezet als eufemismen om femicide te verbloemen. Dat in Nederland minimaal twee keer per maand een vrouw – vaak uiterst gewelddadig – vermoord wordt na het verbreken of op het punt van verbreken van de relatie blijft zo onder de radar.¹¹ Ook trans mannen en trans vrouwen ervaren lichamelijk geweld van moord tot het zich verplicht moeten laten steriliseren om juridisch erkend te worden. Tot 2023 werd religieuze homoconversietherapie wegens erkenning van de overheid door de ziektekostenverzekering vergoed. Op homohaat geënt geweld, zoals fysieke aanvallen op straat of driftig verzet tegen de queervlag, is een niet te onderschatten ondermijning van vrijheid.¹² En dan hebben we het nog niets eens over de correctieve medische ingrepen op de lichamen van intersekse kinderen sinds de jaren 1950.

Daarnaast ontstond in veel delen van de wereld, in

reactie op de laatste emancipatiegolf waarin genderongelijkheid, seksisme, transfobie en homofobie succesvol werden bestreden, een merkwaardige weerstand: de *anti-genderbeweging*. Totalitaire en onderdrukkende regimes en extreemrechtse, conservatieve democratisch gekozen politieke leiders bundelden de krachten met orthodoxe leiders van verschillende religies om bijvoorbeeld het woord ‘gender’ te verbieden in lesmateriaal en in overheidsstukken. De Belgische sociologen Sarah Bracke en David Paternotte kaartten dit al in 2016 aan.¹³ ‘Gender’ is in deze waanvoorstelling of fantasma iets dat homoseksualiteit en pedofilie zou promoten en een bedreiging vormen voor het ‘traditionele’ gezin met de vader aan het hoofd.¹⁴ Het extreemrechts seksistisch populisme dat vrouwen ten dienste zet van een door dogmatici zelfverzonnen verleden, wint in de hele westerse wereld terrein. Van het terugdraaien van verworvenheden op het gebied van emancipatie en gelijkheid zijn talloze westerse voorbeelden. In Italië werden bijvoorbeeld in juli 2023 alle niet-biologische moeders van de geboorteaktes van de gemeenschappelijke kinderen van lesbische koppels geschrapt. In de Verenigde Staten werd in veel staten abortus strafbaar. Hier zet Butler gender tegenover.

Leven en werk: ‘Ik had het niet zo op autoriteit.’

Komiek óf wijsgeer: de jonge Judith Butler wilde een van de twee worden.¹⁵ Hen werd wijsgeer, maar dan wel een die net als een komiek de grenzen van het toelaatbare verkent, om seksistische normatieve kaders op onverwachte wijze

bloot te leggen. Hun filosofische interventies doorkruisen de conventionele homofobe en misogyne denkpatronen van deze tijd. Wie is deze filosoof die ook komiek wilde worden?

Butler werd geboren op 24 februari in 1956 en groeide op in het Noord-Amerikaanse Cleveland, Ohio. Het verhaal wil dat er van jongs af aan gedonder was. Toen hen elf was, werd hun moeder zelfs gewaarschuwd dat haar kind een crimineel zou worden. Butler zei hier later over:

Ik was nooit erg goed op school. Ik was een zogenaamd 'probleemkind', ik had een disciplinair probleem. Ik gaf de leraren weerwoord en volgde de regels niet. Ik spijbelde en haalde rottigheid uit. [...] Ik had het niet zo op autoriteit.¹⁶

In een poging het kind in het gareel te houden, werd een maatregel opgelegd: hen moest zich melden bij de rabbijn in hoogsteigen persoon. Zelf vond Butler die straf geweldig: hen rebelleerde omdat de gevestigde orde voor hen als tegendraadse denker als een keurslijf voelde. Apart worden gezet ervaarde hen als een redding want het bood de mogelijkheid zich te ontplooien. Hen was toen veertien jaar en voor het eerst oprecht blij om iets te leren.

De eerste vraag die de jonge Butler aan de rabbijn stelde, was waarom de zeventiende-eeuwse Joods-Nederlandse filosoof Baruch Spinoza verbannen was uit de synagoge. Ook was hen geïnteresseerd in de epistemologische basis van de nazi-ideologie, die hun familie had verdreven uit Europa en naar Amerika had doen vluchten.¹⁷ En terwijl ze toch bezig waren: hoe zat het met het theologisch existentialisme?